

"תהלה לדוד" – מבנה ומשמעות

פרק קמ"ה בספר תהילים הנו מן השגורים על לשונם של בני אדם, זאת עקב היותו עיקרה של תפילת 'אשרי', הנאמרת בתפילה שלוש פעמים ביום. במאמר זה ננתח את מבנה הפרק על פי מילים מנחות (א), נביא מבחר פירושים והערות (ב),¹ ולבסוף נדון על מקומו של הפרק בסידור התפילה (ג).²

א. מבנה הפרק על פי מילים מנחות

על פי המילים המנחות ניתן לחלק את הפרק לשני חלקים, כשלכל חלק שני בתים: המילים "ברך", "הלל", "שם... לעולם ועד" מופיעות כמסגרת של המזמור כולו בהתחלתו (פס' א-ב) ובסופו (פס' כא), והשורה "ברך" מופיע גם במרכז המזמור (פס' ז).³ חוג המברכים מתרחב אם כן לאורך המזמור: תהילתו האישית של בעל המזמור

1. נעזרנו במחקרים הבאים על מזמור קמ"ה: י' בזק, **צורות ותכנים במזמורי תהלים**, תל אביב תשמ"ד, עמ' 47-11; מ' וייס, **מקראות ככוונתם**, ירושלים תשמ"ח, עמ' 292-263; L.J. Liebreich, 'Psalms 34 and 145 in the Light of Their Key Words', *HUCA XXVII*, 1960, pp. 181-192; R. Kimelman, 'Psalm 145: Theme, Structure and Impact', *The Journal of Biblical Literature* 113, 1994, pp. 23-44 (= R. Kimelman 'Ashre: Psalm 145 and its Rhetorical Structure', in: Lawrence A. Hoffman (ed.), *My People's Prayer Book 3* (P'sukei D'Zimrah), 2001, pp. 41-50). לפני מספר שנים ראה אור לראשונה פירושו המפורט של רבנו אלעזר ב"ר יהודה מוורמס (1165-1230; **פירוש סידור התפילה לרוקח**, מהד' מכון הרב הרשלה, ירושלים תשנ"ב, חלק א, עמ' קל-קסה). חלק ניכר של הניתוח הספרותי המודרני של החוקרים כבר מופיע – בלא יודעין – בפירוש קדמון זה של בעל ה**רוקח**, אשר פתח גישה הלכתית, פרשנית ודרשנית מאלפת, שטרם נחקרה באופן שיטתי. על דמותו ומשנתו של בעל ה**רוקח** ראה: א"א אורבך, **בעלי התוספות – תולדותיהם, חיבוריהם, שיטתם**, ירושלים תשמ"מ, עמ' 388-411.

2. הפרק וניתוחו מוצגים בצורה גרפית (במצגת Power Point) באתר שלנו בנושא תפילה (www.tefilah.org). המצגת מסכמת את הניתוח שלנו במאמר זה ועורכת השוואה בין פרק קמ"ה לפרק ל"ד.

3. ליבריין וייס (לעיל, הערה 1) ראו פה שלושה שלבים, וכינו אותם Prelude (א-ב), Interlude (י) ולבסוף Postlude (כא). בעל ה**רוקח** כבר עמד על חזרה זו של השורשים 'ברך' ו'הלל' בתחילת המזמור ובסופו כיסוד לניתוח הפרק, אם כי לא נעזר בשיטות ניתוח ספרותיות מודרניות (כפי שציין קימלמן – לעיל, הערה 1): "הרי התחיל דוד בתהלה וסיים תהלת ה' ידבר פי, כי מזמור זה חביב כי אין שבח כמו מתהלה. ועוד כי התחיל בפסוק ראשון ואברכה

"ואברכה" – פס' א; "אברך" – פס' ב) מתרחבת לקהל החסידים ("יברוכה" – פס' י) ולבסוף כל הבריאה מצטרפת לברכת ה' ("ויברך כל בשר"), אך עדיין נשאר תפקיד מיוחד לתהילת המשורר ("תהלת ה' ידבר פי" – פס' כא). המזמור מדגים את ההרחבה של תהילת המשורר האישית ("תהלה לדוד" – פס' א), אשר מגיעה בסוף המזמור לידי "תהלת ה'..." בפי "כל בשר" (פס' כא).⁴ בכל ספר תהילים רק מזמור זה נקרא "תהלה". כוונת המשורר האישית "ואברכה שמך לעולם ועד" (פס' א) מתגשמת אכן בסוף הפרק לגבי כל האנושות "ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (פס' כא), ובעקבות הצטרפות "כל בשר" לברכת ה' – מיתוספת גם קדושה מיוחדת לשם ה': "ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (פס' כא), כי עצם ההצטרפות של "כל בשר" היא המהות של קדושת ה'.⁵ המזמור מרחיב, אם כן, לאורך כל הדרך את הרעיונות המופיעים בפתיחתו ומיישם אותם על כל הברואים בחתימתו.⁶

המזמור נחלק לשניים:⁷ החלק הראשון (פס' ג-ט) מתייחס גם לחווייתו האישית של המשורר יחד עם התשבחות של דורות אחרים,⁸ ובחלק השני (פס' יא-כ) מדובר על המלכת ה' על ידי כל בני אדם עד שלבסוף "כל בשר" מצטרף לברכת ה'.⁹

הציר של שני החלקים והמעבר ביניהם הוא בזכות "מעשיך" והברכה של "חסידיך" (פס' י); "מעשיך" חשים את רחמי ה' "על כל מעשיו" (פס' ט), וכנאמנים במידות ה' "חסידיך" מברכים את ה' ומודיעים לבני האדם את גבורותיו (פס' יא).¹⁰

- שמך לעולם ועד וסיים בפסוק אחרון ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (פירוש סידור התפילה לרוקח, [לעיל, הערה 1], עמ' קנט).
4. הניסוח "כל בשר" מהווה הרחבה על כל הבריאות כולן ואינו מתייחס רק לעם ישראל (במדבר ט"ז, כב; כ"ז, טז; דברים ה', כב; ישעיהו מ', ה-ו; מ"ט, כו; ס"ו, כד; ירמיהו ל"ב, כז; זכריה ב', יז; תהילים ס"ה, ג; איוב י"ב, י; ועוד).
5. קדושת ה' מתגלה דווקא בפרהסיה מול כל העמים (ישעיהו י"ב, ה-ו; נ"ד, ה; נ"ז, טו; יחזקאל ל"ט, ז; תהילים ל"ג, כא; ק"ה, ג; ק"ו, מז; ועוד).
6. בדומה לעיקרון הידוע של חז"ל בענייני תפילה: "מעין פתיחתן סמוך לחתימתן" (פסחים קד ע"א).
7. החלוקה המוצעת של הפרק היא על פי מ' וייס (לעיל, הערה 1).
8. ליד הביטויים בלשון רבים "דור לדור ישבח מעשיך וגבורתיך יגידו", "יאמרו", "יביעו", "ירננו" מופיעה בחלק הראשון גם לשון יחיד: "אשיחה... אספרנה" ללמדנו, שהפרט מתחבר לתהילת הרבים ומשתלב בתוכם. בשילוב של לשון יחיד עם לשון רבים בחלק הראשון של המזמור מתקיים המעבר בין ברכות הפרט (פס' א-ב) וברכות הרבים (פס' י); ראה גם בפירוש על פסוק ג ופסוק כא להלן.
9. הפנייה הכפולה של המשורר אל ה' בפתיחה "אלוהי המלך" (פס' א) מתאימה היטב לשני החלקים של המזמור: "אלוהי" מתאים לחלק הראשון (פס' ג-ט), שבו פונה המשורר אל ה' גם באופן אישי ומתאר את גדולתו וטובו; בחלק השני של המזמור (פס' יא-כ) מדובר על הכרת ה' כמלך – "המלך".
10. המשורר מתאר את מידת החסד של ה' (פס' ח, יז), והנאמנים לו נקראים גם "חסידיך"; על "חסידים" במזמורים הבאים – ראה להלן ב"פירושים והערות" (פס' י).

שני חלקי המזמור נחלקים כל אחד לשני בתים, כך שיש בסך הכול ארבעה בתים: **המילים המנחות** של הבית הראשון (פס' ג-ו) הן "גדולה" (התחלה וסוף), ושל הבית השני (פס' ז-ט) "טוב" (התחלה וסוף). בבית השלישי (פס' יא-יג) הנושא הוא קבלת עול מלכות של "בני אדם", והמילה המנחה היא "מלכות".¹¹ הבית הרביעי (פס' יד-כ) מתאר את חסדי ה' עם כל הברואים והמילה "כל" חוזרת בשבעה פסוקים אלה עשר פעמים;¹² יש בכך מעין תהליך של הכנה לקראת סיום הפרק "ויברך כל בשר שם קדשו לעולם ועד" (פס' כא).¹³

המושג "מעשה" מופיע בפרקנו כמילה מנחה ארבע פעמים. חזרת המושג מתאימה להתפתחות הרעיונית של המזמור לאורך כל ארבעת חלקיו: כל דור משבח את גדולת ה' ומעשיו ("מעשיך" – פס' ד), ובנוסף לכך המשורר מציין את הקשר המיוחד של הבורא עם "כל מעשיו" (פס' ט). בעקבות כך המשורר וחסידיהם אחרים מפגימים, שעליהם להודות לה' באופן פעיל, כיוון שגם הם עצמם מעשיו של ה' (פס' י). הבית הרביעי מתאר את השגחת ה' על כל הבריאה במילים "וחסיד בכל מעשיו" (פס' יז).¹⁴ בדומה, גם החזרה על השורש 'חסד' מלמדת מסר דומה: רחמי ה' מתוארים במילים "וגדל חסד" (פס' ח), וכמי שזוכה לחסדי ה' – המשורר מברך את ה' יחד עם "חסידך" (פס' י). המילים "מעשיך" ו"וחסידך" (פס' י) חוזרות בתיאור של השגחת ה' על הבריאה "וחסיד בכל מעשיו" (פס' יז), כי החסידים המחפשים את קרבת ה' – גם דבקים במידותיו.¹⁵

המשמעות של מבנה המזמור ושל החלוקה הפנימית שלו: את שאיפותיו האישיות המתוארות בחלק הראשון (פס' ב-ט), המשורר מרחיב ומפרש בשביל כל בני אדם בחלק השני (פס' יא-כ). לאחר התהילה על גדולת ה' וגבורתו (בית ראשון) המשורר משבח את טוב ה' ואת רחמיו על כל מעשיו (בית שני);¹⁶ כמו כן, לאחר

11. ראשי התיבות של שלושת הפסוקים (יא-יג) הם "מלך" (בהיפוך), ובפסוק יג כל אחת משלושת האותיות של "מלך" מופיעה בסך הכול שש פעמים (קימלמן, לעיל הערה 1).
12. אף שהמילה "כל" מופיעה גם בשאר הפרק שבע פעמים, יש ריכוז גבוה דווקא בבית הרביעי. רק בפסוק יט חסרה המילה "כל", ללמדנו שה' לא עושה את רצון כל חי, אלא רק את רצון "יראיו" (ש"ד גויטין, עיונים במקרא, תל אביב תשכ"ז, עמ' 228).
13. לפני הזכרת שם ה' בפסוק האחרון בנוסח "שם קדשו" – מופיעות בשני הפסוקים שש מילים אשר כוללות בתוכן את האותיות "ש...מ", כי התהליך המתואר של חיזוק יראי ה' והענשת הרשעים הוא מעין מבוא והקדמה להופעת שם ה': "...ואת שועתם ישמע וישועם. שומר ה'... כל הרשעים ישמיד".
14. קרבת ה' באה לידי ביטוי מעשי דווקא כלפי יראיו – "רצון יראיו יעשה" (פס' ט).
15. הכלל "מה הוא חנון ורחום – אף אתה חנון ורחום" (שבת קלג ע"ב) משתמע גם מהשוואת הפסוקים בתהילים ק"א, ד (= שבח ה') עם ק"ב, ד (= שבח הצדיק): "חנון ורחום ה'... חנון ורחום וצדיק".
16. השילוב המיוחד של גדולת ה' (בית ראשון) יחד עם טובו (בית שני) מתואר גם בפיוט "אל אדון" של תפילת שחרית לשבת: "גודלו וטובו מלא עולם", כפי שהעיר קימלמן (לעיל, הערה

קבלת עול מלכות ה' על ידי כל בני אדם (בית שלישי) משבח המשורר בפירוט את דאגתו של הבורא לכל בראיו (בית רביעי); גדולתו ומלכותו של ה' (בית ראשון ושלישי) משולבת עם טובו ודאגתו לכל המעשים (בית שני ורביעי).

הבית הראשון (פס' ג-ו) והשלישי (פס' יא-יג) מתארים את יזמתם של בני אדם לברך ולהלל את ה' ('מלמטה למעלה') בניגוד לבית השני (פס' ז-ט) והרביעי (פס' יד-כ), אשר מתארים את חסדי ה' עם מעשיו ('מלמעלה למטה').¹⁷

המושגים שהופיעו בבית הראשון (פס' ג-ו) חוזרים ביתר הרחבה בבית השלישי (יא-יג): 'דור דור', 'הדר כבוד', 'גדולה וגבורה'.¹⁸ בדומה, גם השגחת ה' על כל הברואים בבית השני (ז-ט) מתוארת ביתר הרחבה בחלק הרביעי ולבסוף גם עם הבחנה בין רשעים ויראי ה' (פס' יד-כ).

יש אפוא מבנה הגיוני ואחדות ספרותית של כל המזמור, הבנוי לפי סדר אל"ף

בי"ת.¹⁹

ב. פירושים והערות

נזכיר כאן רק מבחר פירושים לפי סדר הפסוקים, אשר תורמים בצורה משמעותית להבנת הפרק. המזמור משלב מספר נוסחי תפילה ידועים,²⁰ והשינויים הקטנים בין המקבילות מדגישים את האופי השונה של הפסוקים והקשרם.

1) רבי יוחנן ראה בשילוב זה עיקרון גם בהקשרים אחרים: "כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקדוש ברוך הוא אתה מוצא ענוותנותו" (מגילה לא ע"א).

17. על פי מ' וייס (לעיל, הערה 1).

18. ראה גם דה"א כ"ט, יא: "לך ה' הגדלה והגבורה והתפארת והנצח וההוד כי כל בשמים ובארץ לך ה' הממלכה והמתנשא לכל לראש"; ראה מילים מקבילות בטבלה בצד שמאל של המצגת (לעיל, הערה 2).

19. סידור הפסוקים לפי סדר אל"ף בי"ת מבטא הצגה מקיפה של התוכן או בקשת המשורר להקיף את הנושא. הסידור לפי סדר אל"ף בי"ת גם משמש לזיכרון עבור המתפלל. בפרקנו חסר הפסוק המתחיל באות נו"ן. חז"ל הסבירו את היעדרו בגלל מצבו השפל של עם ישראל והציעו שהפסוק בספר עמוס (ה', ב) הושמט כביכול מפרקנו: "נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל... (ברכות ד ע"ב); אך הפסוק מספר עמוס אינו אותנטי בהקשר של מזמור קמ"ה. לפי רבי אברהם אבן עזרא, קבלת עול מלכות שמים חסרה בתקופת הגלות בגלל היעדר רוח הקודש של המקדש, ולכן לאחר הפסוקים של מלכות ה' (יא-יג) חסר פסוק אחד; מסתבר שהוא עוסק בנפילת ישראל, כי בהמשך מדובר על "סומך ה' לכל הנפלים" (א' סימון, ארבע גישות לספר תהלים מר' סעדיה גאון עד ר' אברהם אבן עזרא, רמת גן תשמ"ב, עמ' 75, הערה 45). בנוסח קומראן השלימו את החסר על ידי הוספת הפסוק: "נאמן אלהים בדבריו וחסיד בכול מעשיו" (ראה דיון אצל קימלמן, לעיל הערה 1). י' בזק (לעיל, הערה 1, עמ' 10, הערה 2) ציין, שבמזמורי תהילים המיוחסים לדוד (כ"ה; ל"ד; ל"ז) יש חיסורים, אך מזמורים שאינם מיוחסים לדוד – הם שלמים לפי סדר אל"ף בי"ת (ק"א-ק"ב, ק"ט).

20. בסיכום הגרפי (ראה לעיל, הערה 2) המקבילות של נוסחי תפילה ידועים מסומנים בצד ימין

פסוק א: הניסוח "אלוהי המלך" בפתיחת המזמור הנו מודגש יותר מאשר "מלכי ואלהי" (תהילים ה', ג; פ"ד, ד), כי קבלת עול מלכות היא עיקרו של כל המזמור.²¹ פסוק ג: "גדול ה' ומהלל מאד" מופיע גם במזמורים אחרים (תהילים מ"ח, ב; צ"ו, ד). אפשר שהמשורר מצטט נוסח ידוע של תהילת ה', כדי להצטרף בתהילתו לשבחים של דורות אחרים. בעקבות כך הפסוקים ה-ו מתארים ברישא את תהילתם של דורות אחרים, ובסיפא את תפילת המשורר – בניגוד לסוף המזמור (פס' כא), שבו תהילת המשורר קודמת לברכת "כל בשר".

פסוק ח: "חנון ורחום ה' ארך אפים וגדל חסד" – בדומה לפסוק ג, גם ניסוחים אלה לקוחים מנוסחי תפילה עתיקים ידועים: "ה' ה' אל רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת" (שמות ל"ד, ו). היפוך הסדר "רחום וחנון" של ספר שמות לנוסח "חנון ורחום" מובן על פי מקבילות אחרות, שבהן הסדר התהפך.²²

פסוק י: "חסידיך" ו"קהל חסידים" מוזכרים גם בפרקים הבאים ("פסוקי דזמרא") מספר פעמים, ושם הם מזוהים עם בני ישראל (קמ"ז, יא; קמ"ח, יד; קמ"ט, א, ה, ט), אך פרקנו מזכיר את החסידים דווקא בהקשר אוניברסלי ללא קשר לעם ישראל.

פסוק יב: "להודיע לבני האדם גבורתי" – ניסוח דומה מופיע בתהילים ק"ו, ח: "ויושיעם למען שמו להודיע את גבורתו", אך ההקשר שונה בשני המקומות: הניסוח שם מתאר את נפלאות ה' עם בני ישראל דווקא בזמן יציאת מצרים, ואילו הפסוק בתהילים קמ"ה מתאר את מאמציו של המשורר עם "בני אדם", דהיינו עם האנושות כולה.²³ כשם שה' הראה את גבורתו לבני ישראל, כך המשורר מודיע עכשיו את גבורת ה' לאנושות כולה.

פסוקים י-ג: "מלכות ה'" – בקהל "חסידי" (פס' יא) משתנה לאחר ההודעה "לבני אדם" (פס' יב).²⁴ הפסוקים י-יא מדברים על תהילת החסידים, אשר מודיעים את גבורת ה' גם לבני אדם אחרים, ומשתפים אותם על ידי כך בקבלת עול מלכות שמים (פס' יב-ג).²⁵ ארבעת ההבדלים בין שני המקטעים מובנים היטב על פי הקשרם:

- על רקע אדום, והפסוקים לפני הציטוט מסתיימים בנקודתיים.
21. "והזכיר המלך כי הוא המלך באמת וזהו יסוד כל התהלה הזאת" (פירוש רבי אברהם אבן עזרא).
 22. "ג מידות של ה' שולבו כבר במספר תפילות במקרא (במדבר ל"ד, יח-יט; יואל ב', יג; יונה ד', ב; נחום א', ג; תהילים פ"ח, טו; ק"ג, ז-ח; ועוד), בספרות חז"ל (ראש השנה יז ע"ב), ורבות בסידור ובמחזורים שלנו.
 23. ראה: קימלמן (לעיל, הערה 1) ולהלן, עמ' 69.
 24. ראה: ב' גזונדהייט, דיוקי תורה על ספר שמות, אלון שבות תשנ"ט, עמ' 31.
 25. קבלת מלכות ה' מלווה בצירוף של בני אדם או עמים אחרים (תהילים מ"ז; ס"ז, ד, ו; צ"ג; צ"ו; צ"ט; ק"ז, ח, טו, כא, לא; ועוד).

פס' יא: כבוד מלכותך יאמרו
 פס' יב: להודיע לבני האדם גבורתי
 וגבורתך ידברו.
 וכבוד הדר מלכותו.

- א. "כבוד מלכותך" של החסידים מתרחב ל"וכבוד הדר מלכותו". על ידי פרסום שם ה' בקרב שאר בני האדם ("להודיע לבני האדם גבורתי"), מלכות ה' מתבססת כביכול בפרהסיה וזוכה לתוספת של "הדר".²⁶
- ב. החסידים מקדימים את קבלת המלכות, ואחר כך מפרטים את גבורת ה' (פס' יא), כי אצלם קבלת עול מלכות ה' היא נקודת המוצא והנחת היסוד. לעומת זאת, בבואם לפרסם את שם ה' אצל בני אדם אחרים, עליהם להקדים את גבורות ה' בפירוט, ורק על ידי כך בני אדם אחרים יבואו לידי הכרה במלכות ה' (פס' יב), אשר תביא בסופו של דבר לידי מלכות ה' בכל העולם ולכל הדורות (פס' יג). המבנה הכיאסטי של קבלת מלכות ה' וסיפור גבורות ה' הוא אפוא מכוון.²⁷
- ג. בינם לבין עצמם מדברים החסידים על גבורת ה' בלשון יחיד ("וגבורתך"), אך לבני אדם אחרים הם מודיעים את גבורות ה' בלשון רבים ("גבורתי"). על רקע עול מלכות שמים מבינים החסידים את כל מעשי ה' בעולם כביטוי אחיד של גבורתו, אך הגישה של שאר בני האדם היא הפוכה: מתוך התבוננות מפורטת בכל גבורות ה' לפרטיהן הם באים לידי הכרה במלכות שמים.²⁸
- ד. למרות שהחסידים מחפשים את קרבת ה' (פס' י-יא = בגוף נוכח), הם פונים לבני אדם אחרים, כדי לשתף גם אותם בהכרת מלכות שמים (פס' יב = גוף נסתר). הפנייה לבני אדם מתבקשת אפילו כשעל ידי כך החסידים מתרחקים כביכול באופן זמני מקרבת ה'.²⁹ אחרי הצטרפותם של בני אדם אחרים, ה' נזכר שוב בלשון נוכח (יג), ורק אז מלכות ה' הופכת להיות שלמה ונצחית.
26. הוספת המילה "הדר" (פס' יב) מובנת על פי הפסוק "ברב עם הדרת מלך" (משלי י"ד, כח), כי לאחר הודעת מלכות ה' ל"בני אדם", מתווסף ההדר למלכות ה'.
27. וכך פירש רבנו משה אלשיך בפירושו רוממות אל על תהילים קמ"ה, יא-יב: "כי הנה הגבורות שהוא יתברך עושה הן ראייה על כבוד מלכותו, ואמר הנה המורים את העם – כבוד מלכותך יאמרו ואחר כך לראיה וגבורתך ידברו, אך לא זו הדרך הראוי, כי אם להודיע תחלה לבני האדם גבורתו ואחר כך וכבוד הדר מלכותו, כי למה יניחו את העם לפקפק עד אמרם הראיה לאמונה, לכן טוב הוא להקדים הודעת הגבורה שעל ידי כן תושרש האמונה מיד". וראה גם בפירוש משך חכמה לבראשית ה', א.
28. גם המשורר למד בתחילת דרכו את "גבורות" ה' לפרטיהן: "וגבורתך יגידו" (פס' ד) – בלשון רבים. על חילוף לשון יחיד ולשון רבים ראה: ב' גזונדהייט, 'קרב וקרשים – בין לשון יחיד ללשון רבים', דיוקי תורה על ספר שמות (לעיל, הערה 24), עמ' 32-34.
29. כך גם עשה אברהם אבינו לפי פירוש חז"ל: אפילו בשעה שה' נראה אליו, הוא יצא לקבל אורחים "...והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שירוך ויכניס את האורחים" (רש"י לבראשית י"ח, ג. על פי שבת קכז ע"א; שבועות לה ע"ב). כשם שאברהם יצא לקבל אורחים, וביקש מה' "להמתין לו" – כך גם החסידים בפסוקים אלה פונים אל "בני האדם" לקבל עליהם עול מלכות ה', ותוך כדי כך הם מוותרים כביכול זמנית על קרבתם אל ה'.

פסוק יג: דניאל משתמש בניסוח דומה, אשר שימש כנראה כנוסח תפילה שגור לשבח את הבורא: "...מלכותה מלכות עלם ושלטנה עם דר ודר" (דניאל ג', לג). כשדניאל מדבר עם המלך נבוכדנצר על מלכות ה', הוא מגשים ומיישם כביכול את המסר של הפסוקים בתהילים קמ"ה: "להודיע לבני האדם גבורתו וכבוד הדר מלכותו. מלכותך מלכות כל עלמים וממשלתך בכל דור ודור".³⁰

פסוק יד: מידות ה' מפורטות בתפילת השבח בפרק הבא, ויש שם חזרה על הניסוח של פרק קמ"ה: "ה' פִּקַח עֵינָיו ה' זָקַף כַּפּוּפִים ה' אָהַב צַדִּיקִים" (תהילים קמ"ו, ח), וגם שם דאגת ה' לכל הנזקקים קשורה למלכות ה' כמו במזמורנו.

פסוק טו: פסוקים אלה דומים לתיאור בתהילים ק"ד, כז-כח, אך ישנם מספר הבדלים משמעותיים ביניהם: "כִּלְמֵךְ אֵלֶיךָ יִשְׁבְּרוּן לַתֵּת אֶכְלֵם בְּעֵתוֹ. תֵּתֵן לָהֶם יִלְקִטוּן תִּפְתַּח יָדְךָ יִשְׁבַּעוּן טוֹב". מזמור ק"ד מתאר את האחדות וההרמוניה שבכל הבריאה כולה, בניגוד לפרק קמ"ה שבו מתוארת השגחת ה' הצמודה, דאגתו וקרבתו של הבורא לכל הברואים, בכל יום ויום.³¹

ג. אמירת "תהלה לדוד" בסידור התפילה

אין פרק בספר תהילים, אשר נקבע לאומרו שלוש פעמים בכל יום כמו פרק "תהלה לדוד". לפי חז"ל, יש לומר מזמור "תהלה לדוד" בכל יום: "אמר רבי אלעזר אמר רבי אבינא: כל האומר תהלה לדוד (תהילים קמ"ה) בכל יום [שלוש פעמים] – מובטח לו שהוא בן העולם הבא" (ברכות ד ע"ב).³² חז"ל קבעו לומר את הפרק "בכל יום" יחד עם פרקי "פסוקי דזמרא" (תהילים קמ"ו-ק"ג), אשר מכונים בפי חז"ל "הלל",³³ כפי שנרמז כביכול בלשון הפסוק בתחילת פרק קמ"ה: "בכל יום אברכך ואהללה שמך לעולם ועד" (קמ"ה, ב).

30. ראה גם: דניאל ד', לא; ויקרא רבה פרשה יג, ה, מהד' מרגליות עמ' רפז-רפז.

31. ראה: מ' וייס (לעיל, הערה 1), עמ' 244, 284, 289.

32. המילים "שלוש פעמים" לא מופיעות בכל כתבי היד, והן חסרות במקבילה בילקוט שמעוני (תהילים רמז תתפח), בסדר רב עמרם גאון (פסוקי דזמרה ד"ה אשרי יושבי, מהד' גולדשמידט עמ' ט), בתשובות הגאונים החדשות (ש' עמנואל [עורך], ירושלים תש"ה, סימן לה, עמ' 36), ברא"ש (ברכות פרק א סימן ו; פרק ה סימן ו), ועוד. הראב"ה (ח"א, מסכת ברכות סי' ד', מהד' אפטוביצר, עמ' 6) כותב: "ונהגו העם לומר ג"פ ביום כנגד ג' תפלות, ומיהו לא גרסינן ג"פ ביום בגמרא"; מסתבר שבעקבות העובדה ש"נהגו העם לאומרו ג"פ ביום" על פי דברי הראב"ה הנ"ל – 'תיקנו' את נוסח הגמרא בתקופות מאוחרות.

33. ראה שבת קיח ע"ב: "אמר רבי יוסי: יהא חלקי מגומרי הלל בכל יום. איני? והאמר מר: הקורא הלל בכל יום הרי זה מחרף ומגדף! כי קאמרינן – בפסוקי דזמרא"; ראה גם מסכת סופרים י"ח א, מהד' היגער עמ' 308-310.

עיקרו של מזמור קמ"ה הוא קבלת עול מלכות שמים³⁴ בהתחלה על ידי הפרט ובהמשך בצירוף כל החסידים. המזמור מתאים לפי זה כפתיחת ה"הלל" של פסוקי דזמרא, וגם כמזמור לפני תפילת מנחה, שהרי הפרט מבקש להצטרף בתחילת תפילתו אל תפילת הציבור כולו.³⁵

* * *

רק בתקופות יותר מאוחרות ניתוספו לסידור גם הפסוקים לפני "תהלה לדוד" ואחריו.³⁶

אֲשֶׁר־י יוֹשְׁבֵי בֵיתְךָ עוֹד יִהְלֹךְ סֶלָה (תהילים פ"ד, ה)
אֲשֶׁר־י הָעַם שָׁכְנָה לוֹ אֲשֶׁר־י הָעַם שָׁה' אֶלְהִיר' (שם קמ"ד, טו)
תְּהִלָּה לְדָוִד [וכו']
וְאַנְחֵנוּ נְבָרְךָ יְהִי מַעֲתָה וְעַד עוֹלָם הִלְלוּ יְהִי' (שם קט"ו, יח)

מסתבר שמסדרי הסידור ביקשו לתת, על ידי הוספות פסוקים אלה, אופי אחר למזמור האוניברסלי: במזמור קמ"ה המשורר פונה לכל האנושות כולה ומזמין אותה להצטרף לתהילת ה' בפי כל בשר. במסגרת אמירת המזמורים בבית הכנסת, הפסוקים הנוספים באים להדגיש את הפן היהודי של המזמור: הפסוק האחרון של הפרק הקודם (קמ"ד, טו) רומז לדוד המלך ולעם ישראל היושב בציון, והפסוק האחרון אכן מסכם את אושרו של "העם שככה לו" (ראה תהילים קמ"ד); כמו כן הפסוק בתהילים פ"ד, ה, אשר גם הוא פותח במילה "אשרי", מתאר בהקשרו של אותו הפרק את כיסופי המשורר לבית המקדש, שבו המשורר פונה אל ה' בלשון "מלכי ואלהי" בדומה לתהילים קמ"ה, ב: "תהלה לדוד ארוממך אלוהי המלך"; פסוק זה גם מתייחס למהללים את ה' ("יהללוך") כמו בתחילת תהילים קמ"ה, ב: "בכל יום אברכך ואהללה שמך לעולם ועד". בדומה לכך מדגיש גם הפסוק מתהילים קט"ו, יח לאחר אמירת המזמור את תפקידו המיוחד של עם ישראל בברכו ובהללו את ה' בניגוד לעמים אחרים, כי בשלב זה "כל בשר" עדיין לא מברך את ה'; "ואנחנו" ממלאים עכשיו את התפקיד הזה, ומברכים את ה' בלשון "הללו יה". "ברך" ו"הלל" הן מילים מנחות במזמור "תהלה לדוד" ובפסוקי דזמרא (פרקים קמ"ו-ק"נ). פסוק זה (קט"ו, יח) אשר מדגיש את ברכת ה' על ידי עם ישראל ("נברך") ומסתיים בלשון

34. ראה דברי רבי אברהם אבן עזרא על פסוק א (מובא לעיל ב"פירושים והערות").

35. "ה'תהילה לדוד' היא המזמור של קבלת עול מלכות שמים, הוא ה'שמע' שבספר תהילים" (ש"ד גויטין [לעיל, הערה 12], עמ' 228), ובדומה כבר נאמר בזהר: "בתר קביל עליה עול מלכותא בסדורא דשבחי דדוד דאינון סדורא דעול מלכותא" (זוהר במדבר, מהד' מרגליות, דף קכ ע"ב).

36. על תקופת הוספת הפסוקים ראה: י' בער, סידור עבודת ישראל, רדליים תרכ"ח, עמ' 69-68.

"הללו יה", נתווסף בסידור לאחר "תהלה לדוד", כדי להכין את תהילתו של קהל החסידים בלשון "הללו יה" בפרקים הבאים.³⁷ ההרחבה בפרק "תהלה לדוד" של המילה המנחה 'ברך' מברכת המשורר (פס' א-ב), לברכת החסידים (פס' י) ולבסוף לברכת ה' על ידי "כל בשר" מאפיינת את ההתפתחות במזמור,³⁸ ומהווה יסוד גדול בנוסח כל ברכה, אשר מנוסחת לפי עקרונות אלה:

הפרט	⇐ קהל המתפללים	⇐ כל העולם
תהילים קמ"ה	⇐ וְחַסִּידֶיךָ יְבָרְכֻכָּהּ	⇐ וַיְבָרֶךְ כָּל בֶּשֶׂר שֵׁם
לְעוֹלָם וָעֶד		קִדְשׁוֹ לְעוֹלָם וָעֶד
תהילים ק"ו, מח	⇐ אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל	⇐ מִן הָעוֹלָם וָעֶד
(דה"א ט"ז, לו)		הָעוֹלָם...
נוסח כל הברכות	⇐ אֱלֹהֵינוּ	⇐ מֶלֶךְ הָעוֹלָם...
בְּרוּךְ אַתָּה ה'		

37. לפי המקבילה בתהילים ק"ו, ח (ראה לעיל ליד הערה 23), מזמור קמ"ה הופך ניסוח לאומי של תולדות עם ישראל למסר לכל האנושות. הוספת הפסוקים בסידור 'מחזירה' כביכול את האופי הלאומי לפרק במסגרת אמירתו בתפילת ישראל.

38. על התפתחות נוסח הברכות ראה: R. Kimelman, 'Blessing Formulae and Divine Sovereignty in Rabbinic Liturgy', in: R. Langer and S. Fine (eds.), *Liturgy in the Life of the Synagogue: Studies in the History of Jewish Prayer*, Winona Lake, 2005, pp. 1-39.